

SICILIAANSE REISHERINNERINGEN

door J.G.J. Kuiper.

In het najaar van 1952 maakte ik een reis naar Sicilië om landslakken te verzamelen. Drie weken zwierf ik rond in het Westelijk deel van het eiland. Ik kwam terug met een kist vol materiaal, dat uit vele duizenden merendeels levend verzamelde dieren bestond. Na het voorlopig gesorteerd en geprepareerd te hebben, werd het opgeborgen in afwachting van de uiteindelijke bewerking. Twee verhuizingen naar het buitenland maakte het mee, en toen pas kwam de tijd van determineren en etiketteren. Gedurende deze bezigheid zwierven mijn gedachten steeds weer terug naar dat gezegende eiland met zijn prachtige natuur, zijn mild klimaat, zijn gevarieerd landschaps- en stedschoon, zijn vriendelijke bevolking en last but not least zijn boeiende slakkenfauna. Al determinerend schreef ik aan de hand van mijn vroeger gemaakte aantekeningen het verhaal mijner malacologische reisherinneringen, dat hieronder volgt. Ik bied het de redactie van het Correspondentieblad aan, niet echter zonder enige tegenzin, omdat ik er geen afbeeldingen bij kan geven. Misschien evenwel kan ik later eens de door mij gemaakte foto's van de in dit verhaal genoemde vindplaatsen als dia's vertonen in een vergadering der Vereniging, en dan is dit relaas alvast een inleiding.

Sicilië is sinds lange tijd een gelief excursiegebied van malacologen. Er is een respectabele hoeveelheid malacologische literatuur, vooral uit de vorige eeuw. Het zijn in de eerste plaats Sicilianen en Italianen geweest, die de molluskenfauna

van dit eiland hebben bestudeerd. In de twintigste eeuw volgen dan de Duitse onderzoekers, die min of meer wetenschappelijke reisverslagen geven, doch een moderne monografische bewerking van de Siciliaanse niet-mariene mollusken hebben als deze onderzoekingen nog niet opgeleverd. Wil men zich dus vóór zijn reis enigszins oriënteren, dan is het onvermijdelijk de zeer verspreide en vaak moeilijk toegankelijke literatuur daarover door te nemen. Een globale oriëntatie is wel gewenst, om niet juist daar te zoeken waar weinig belangrijke voorkomt. Door voor vertrek de belangrijkste literatuur door te nemen, vormt men zich een beeld van de samenstelling der molluskenfauna en komt men te weten, welke streken van belang zijn en op welke soorten men in het bijzonder moet letten. Dan is ook de kans het grootst, dat men zijn beperkte tijd zo doelmatig mogelijk gebruikt.

Als voorbereiding had ik een hele reeks dagprogramma's samengesteld voor te bezoeken vindplaatsen. Daarbij bleek ik, eenmaal op Sicilië beland, een cardinale fout te hebben gemaakt, namelijk dat ik de grootte van het eiland onderschat had. Wat oppervlakte betreft, is Sicilië ongeveer tweederde van die van Nederland, maar voor de reiziger die op openbare vervoermiddelen is aangewezen, is het eiland veel groter, doordat de spoorbanen en wegen vele kronkels hebben en de dienstregelingen minder op het slakken- dan op het marktwezen zijn afgestemd. Op grote excursies verliest men een zeer groot deel van zijn tijd aan "het onderweg zijn", wat heel interessant is, maar wat het verzamelresultaat niet ten goede komt. Zodra ik op Sicilië voet aan wal zette, besepte ik, dat ik een belangrijk deel van mijn bijna chronometrisch uitgestippeld programma moest laten vallen, en besloot ik mij te beperken tot het westelijke deel van het eiland, dat malacologisch ook het meest gevarieerd is.

Sicilië heeft het voorrecht een eiland te zijn. De eerste kennismaking van de reiziger is daardoor niet de doorgaans weinig aantrekkelijke, nuchtere stationssfeer, doch de kust. Mijn persoonlijk zwak is, dat ik als reiziger, geen groter sensatie ken dan een land van zee uit te benaderen. Men ziet het land dan niet als een som van details, maar als een geheel van uit een wijde gezichtshoek. Men ziet het achter de horizon opdoemen, groter en groter worden; de contouren maken zich los uit de verre nevels en ontwikkelen zich geleidelijk tot een werkelijkheid waarin men zich straks opgenomen weet. De gedachte, dat men morgen daar in die bergen zal ronddolen, geeft iemand die een beetje avontuurlijke aanleg heeft, de innerlijke spanning die nodig is om het gestelde doel te bereiken.

Ik was per trein naar Napels gegaan. Anderhalve dag sporen. Vandaar nam ik de nachtboot naar Palermo. Onvergetelijk was het vertrek uit Napels, toen het schip langzaam de haven uitgleed naar de Tyrrheense zee toe. Achter mij de tinteling van tienduizenden lichtjes rond de golf van Napels met het donkere silhouet van de Vesuvius. Het was een warme zomeravond, hoewel de kalender al begin November aanwees. Mijn kennissen vonden vreemd, dat ik zo laat in het jaar naar Sicilië ging, juist tegen de tijd dat daar de regenperiode aanvangt. Ook het merendeel der malacologen die over Sicilië gepubliceerd hebben, zijn er in het voorjaar naar toe gegaan. Door mijn werk was mij dit laatste niet mogelijk, en om de lang verbeide reis niet nogmaals te behoeven uit te stellen, had ik besloten van het gebruik af te wijken. Ik heb er geen spijt van gehad. Weliswaar begon de regentijd uitgerend op het tijdstip dat ik voet aan wal zette, doch na elke stortbui volgde steeds weer de heerlijkste zonneschijn, en ik kan mij niet voorstellen, dat de Murella's, een van de doeleinden van mijn reis, beter hun opwachting hadden kunnen maken dan in deze weersomstandigheden.

Toen ik 's morgens door de patrijspoort naar buiten keek, lag Sicilië voor mij. Een halve ring van bergen om de baai van Palermo, de schilderachtige, aan historische monumenten rijke hoofdstad van het eiland. Rechts van de baai een groot

rotsmassief, de in de malacologische literatuur veel genoemde Monte Pellegrino. Bovenop die rots ligt de Rosaliakapel, die geregeld bedevaartgangers trekt. Monte Pellegrino betekent pelgrimsberg. Een pelgrimsberg is hij ook voor malacologen. Zeker zeventig percent van de op Sicilië levende landslakken komen op deze berg voor, en zo is het niet te verwonderen, dat ik, zoals zovelen voor mij, het eerst naar deze berg ging voor mijn kennismaking met de Siciliaanse molluskenfauna. De weg wijst zich vanzelf. Naar de Rosaliakapel wandelend passeert men allerhand biotopen, rotswanden, gruishellingen, *Opuntia*-hagen, bossen en struikgewas, en met een beetje fantasie kan men door de gesteldheid van het terrein aanwijzen, waar Kobelt en Mertens en Pfeiffer en zovele anderen hun materiaal verzameld moeten hebben. Voor de verzamelaar is dat alles naar wens geregisseerd. Hij moet daar wel denken dat de wereld voor hem geschapen is, want naarmate hij de Monte Pellegrino bestijgt, opent zich voor hem het prachtigste uitzicht in de Conca d'Oro, de "gouden schelp". Wat wil de conchyoloog nog meer? De gouden schelp is een door de bergen omsloten, vruchtbare vallei in het hart waarvan Palermo ligt. De schelp was werkelijk van goud, toen ik haar zag, want de miljoenen vruchtbomen met hun donkergroen loof waren zwaar beladen met rijpe sinaasappels, mandarijnen en citroenen. Een fantastische aanblik die alleen voor de herfstreiziger is weggelegd. Van herfst kan men overigens op dit eiland eigenlijk niet spreken. Er is in die tijd van het jaar meer bewolking en er zijn meer regenbuien dan in de andere seizoenen, maar het klimaat blijft even mild en zonnig. En zelfs midden in de winter, in Januari, moet de noordeling er zich behagelijk warm voelen; in de kustvlakte valt nooit sneeuw en de thermometer daalt er, ook 's nachts, zelden beneden het nulpunt.

De malacoloog, die de pelgrimsweg van de Monte Pellegrino bestijgt, wordt intuïtief aangetrokken door de met rotsblokken bezaaide en mager begroeide puinhelling, waar *Helix*-achtigen voor het rapen blijken te liggen, in velerlei vormen en grootten en kleurpatronen. Daar is de ook uit Zuid-Frankrijk bekende, forse *Eobania vermiculata* (Müller) met haar in diverse variaties gebandeerde spikkelpatroon, de in het mediterrane gebied wijd verspreide *Helix aperta* (L.), die evenals de vorige soort tot het menu van de minderbedeelden behoort; verder de kleinere *Helicella profuga* Schm., een van de meest reislustige *Helicella*'s, die ook in de Belgische duinen vlak bij de Nederlandse grens een nederzetting heeft; en de nog kleinere *Helicella conspurcata* Drap. en *Helicella apicina* Lam. Verder natuurlijk *Helicella virgata* D.C., de straatjongen van een groot deel van het mediterrane gebied, die in een verbijsterende verscheidenheid van grootten kan optreden, en soms, visueel gesproken, zo lawaaiig en opdringerig wordt, dat hij de aandacht van de onervaren verzamelaar geheel weet op te eisen. Het is een feit, dat het resultaat van weinig geroutineerde verzamelaars vaak uit zulk materiaal bestaat. Niet, dat dergelijke algemene soorten niet de aandacht waard zijn. Integendeel, er is altijd uit een oogpunt van variabiliteit of van detail-verspreiding wel iets interessants aan op te merken, doch wanneer men verre reizen maakt, verdienen toch de endemische soorten van het te bezoeken gebied wel de meeste aandacht. Ook die komen op de Monte Pellegrino voor, doch daarover straks.

Voor het grijpen verder op de puinhelling *Helicella pyramidata* (Drap.), *Cochlicella acuta* (Müller), *Helicella gigaxii* (Pfr.), *Euparypha pisana* (Müller), allemaal goede bekenden voor wie meer verzameld heeft aan Frankrijks zuidkust. Wel een nieuwtje is de kleine, elegante, op een chinese winding en platte basis, die evenals *H. pyramidata* tot het subgenus *Trochoides* gerekend wordt, en waarvan men aan de Riviera nog enkele andere vertegenwoordigers vindt. Het zijn

soorten, die bij uitstek op droge, zonnige hellingen leven. Dan is daar ook de dikschalige, witte Leucochroa candidissima (Drap.), in de op Sicilië dominerende gekielde vorm met afgeplatte bovenzijde, die in haar variabiliteit reeds in grote trekken aangeeft op welk stramien nog zuidelijker, namelijk in Noord-Afrika, de soortverscheidenheid van het geslacht Leucochroa geborduurd is.

Zoals uit het bovenstaande al wel blijkt, zijn de Helicidae goed vertegenwoordigd. In het begin weet men met de grote verscheidenheid van variaties op hetzelfde Helicella-thema geen raad, doch naar mate men veel materiaal van diverse vindplaatsen vergaart, gaat men geleidelijk het faunistische patroon van die localiteiten herkennen. Er is een groep van euryoeke soorten die men steeds weer tegenkomt. Tot de minder algemene en endemisch op Sicilië voorkomende soorten, behoren onder anderen de in holten van kalkrots levende grote Helix mazulli Jan. Of dit dier die holten zelf maakt, of dat het gebruik maakt van reeds aanwezige holten, weet ik niet. Stellig bestaat er literatuur over, doch daar ben ik nog niet aan toe gekomen. Meer eigen waarnemingen heb ik kunnen doen aan Murella platychela sicana (Fér), een aantrekkelijke kogelronde, porceleinige witte Helicide, die in hetzelfde milieu leeft als de voorgaande soort. Ik trof deze endemische soort aan in de rotsen bij de puinhelling langs de pelgrimsweg, doch fraaiere populaties ervan vond ik op de top van de Monte Pellegrino, in de rotsen van het plateau waarop de Rosalia-kapel ligt. Daar waren vele en grote complexen van dicht bijeenliggende hollen, waarin de Murella's zich diep teruggetrokken hadden, zo diep dat ik ze zelfs met een lang pincet zelden bereiken kon. Doordat de dieren zich bovendien in rusttoestand stevig op het substraat vasthechten en zij veelal bijna "klem" zitten in de nauwe gang, heb ik maar weinig exemplaren kunnen bemachtigen. Wel een tantaluskwelling! Allerlei vragen over hun levenswijze doen zich voor. Door welke prikkel komt het dier naar buiten, wanneer het zoals in de meeste gevallen, buiten bereik van het regenwater zit? Is het een dier dat 's nachts de grootste activiteit ontwikkelt? Hoeveel uur per etmaal brengt het dier in zijn hol door? Waar leeft het van? Graaft het dier automatisch op elke willekeurige plek of graaft het bij voorkeur aan een reeds betaande holte? Zijn de diepe holten door één dier gegraven of zijn deze, en vooral de hollencomplexen, het resultaat van de arbeid van vele opeenvolgende generaties? Ik heb op deze vragen uit eigen waarneming geen antwoord kunnen vinden. Objectief beschouwd vond ik zelfs geen enkel argument voor de stelling dat deze hollencomplexen inderdaad door deze slakkensoort gegraven zijn. Ik neem dit laatste aan, omdat ik niet zou weten, hoe het ontstaan van deze hollencomplexen anders verklaard zou kunnen worden. Wel nam ik waar, dat er een verband bestaat tussen de grootte van het hollencomplex en de diepte der hollen: hoe groter het complex, hoe dieper de hollen. De dieren, die ik buit maakte, ving ik in de kleine complexen. Buiten de hollen vond ik geen enkele levende Murella; het dier is dus wel een echte holbewoner. Interessant is, dat Helix mazulli hier en daar als onderhuurder bij sicana was ingetrokken.

Murella platychela sicana is een endem, die slechts op enkele dichtbijeenliggende, door vlakten geïsoleerde kalksteenbergen van Sicilië voorkomt. De hoofdvorm heeft een ruimere verspreiding en graaft zich niet in. Op grond van de bijzondere levenswijze van sicana alleen al zou ik er persoonlijk veel voor voelen, deze vorm als een afzonderlijke soort te beschouwen, temeer daar de variabiliteit van de door mij waargenomen populaties vrij gering is. Pfeiffer echter, die in de dertiger jaren een Murella-reis door Sicilië maakte, waarvan de resultaten zijn vastgelegd in het Archiv für Molluskenkunde, heeft blijkbaar argumenten gehad om sicana als een ondersoort van M. platychela te handhaven, en daar leg ik mij bij neer.

Wat de fauna van de puinhelling van de Monte Generoso betreft, noem ik nog de volgende soorten: Fruticicola parlatoris (Bivona), een Siciliaans endem, verder een mij onbekende kleine Theba-soort en een dito Helicella-soort. Verder de in het kustgebied van het Westelijk deel der Middellandse Zee vrij algemene Caracollina lenticula (Fén), Ena pupa (Brug.), Ferussacia folliculus (Fén) veelal groepsgewijze op koele plekken onder stenen, Ceciloides acicula (Müller), Rumina decollata (L.) waarvan de jonge dieren op Pupilla-achtige wezens lijken en die in volgroeide toestand nimmer een topwinding heeft. Ook Granopupa granum (Drap.), op het eerste gezicht een kleine, slanke uitgave van de sporadisch op Sicilië voorkomende doch door mij niet gevonden Chondrina avenacea (Brug.), vindt men op de puinhelling. In tegenstelling tot haar eveneens op de Monte Pellegrino levende genusgenote Granopupa rupestris (Phil.) leeft zij tussen gras op zonnige hellingen. De laatstgenoemde soort vond ik alleen op kale rots, daar waar men ook Chondrina avenacea zou verwachten. Behalve de twee genoemde Granopupa soorten, vond ik in de loop van mijn verblijf op Sicilië nog een derde soort, namelijk Granopupa refuga (West.), alweer een endem. Ik verzamelde deze soort op de klipachtige rots waartegen het dorpje Marineo gebouwd is, ongeveer dertig kilometer ten Zuiden van Palermo. Deze localiteit was voorts mijn enige Siciliaanse vindplaats van de kleine, in Midden-Europa op kalkrotsen zeer algemene, kleine Pyramidula rupestris (Drap.).

In het koelere milieu van de voet van de bij de puinhelling gelegen rotswanden, waar struikgewas de plaats inneemt van de in deze streek veel voorkomende Opuntia, leeft de forma typica van Cochlostoma turriculatum (Phil.). Van deze soort is een hele reeks variëteiten van Sicilië beschreven, die hoofdzakelijk van elkaar verschillen in de dichtheid van de ribbeltjessculptuur en de meer of mindere ontwikkeling van het bij Cochlostoma behorende vlekkenpatroon. In dezelfde biotoop vond ik Pomatias sulcatus (Drap.), een grote verwant van de ook in ons land levende P. elegans (Müller). Deze laatste soort komt op Sicilië niet voor. Wanneer het huisje van P. sulcatus, die zich graag bemoddert, is schoon gemaakt, valt het op door zijn fraaie, bleekgele kleur en zijn regelmatige sculptuur. De oranje vorm van P. sulcatus, die ik in het uiterste Westen van Sicilië op de helling van de Monte Giuliano vond, heeft nu en dan een of twee brede, bruine banden. In hetzelfde milieu leeft de roofslak Poiretia algira (Brug.), een soort van het zuidelijke Middellandse Zeegebied, verwant aan de in Nederland in kassen levende Subulina's; en verder de grote, plompe Retinella benoiti (Kobelt), waarvan het huisje onder het microscoop dezelfde fijne traliesculptuur vertoont als bij voorbeeld onze R. pura (Alder); sporadisch ook de zuid-europese Gonyodiscus flavidus Zgl. Ten slotte is dit terrein ook de biotoop van de endemische Delima (Siciliaria) Grohmanniana (Partsch), van welk soort de Monte Pellegrino de locus originalis is. Het is een volgens Clausilia-normen vrij grote, plompe Clausiliide, die men zelden gaaf aantreft. Bij volwassen huisjes namelijk ontbreekt doorgaans de top, zoals dat o.m. het geval is bij de reeds besproken Rumina decollata. De genoemde Siciliaria's leven in de grond. Doordat zich aan hun geribbeld huisje gemakkelijk leem en modder hechten, zien de schelpjes er bij het verzamelen meestal onaantrekkelijk uit.

Met de bovengenoemde soorten is de lijst van de op de Monte Pellegrino levende slakken nog lang niet uitgeput. Ik wil het echter hierbij laten, omdat mijn verhaal eentonig dreigt te worden. Slechts wil ik nog vermelden Helix aspersa Müller, die elke dag, tezamen met Helix aperta, in grote hoeveelheden op de markt te Palermo te koop wordt aangeboden. Speciale kwekerijen voor deze soorten zijn er, geloof ik, niet. Het geheim van de grote hoeveelheden zit, lijkt mij, veeleer in de kennis van de

slakkenzoekers van het terrein waar de dieren leven en van de weersomstandigheden waarin de dieren het kweekst zijn. Toen ik eens vroeg in de ochtend aan de voet van de Monte Pellegrino verzamelde en in het bijzonder, doch zonder resultaat, naar levende Helix aperta uitkeek, kwamen enkele mannen in ganzenpas de pelgrimsweg af met manden vol beladen met slakken, die zij kennelijk nóg vroeger en nóg hoger dan ik vergaard hadden en die zij nu ijlings naar de markt van Palermo brachten. Zij waren geïnteresseerd in mijn bedrijvigheid en stonden mij toe hun manden te inspecteren. Ik was namelijk benieuwd of daarin ook de op deze berg levende Campylaea macrostoma (Mühlf.) voorkwam, een bruin-gebandeerde grote, platte Helix-achtige, die op de in midden-Europa levende Campylaea planospira lijkt, doch groter is. Ik had er zelf enkele fragmenten van gevonden doch kon niet op het spoor van levende dieren komen. In de markt waar vrijwel geheel uit H. aperta bestond, vond ik de soort niet, wel later op de top van de berg, weggescholen in koele rotsspleten.

(wordt vervolgd)